

Krzysztof Kozłowski*

Stabilność i zmiana w polityce państw poradzieckiej Azji Centralnej

Continuity and Change in Post-Soviet Central Asia Politics

Summary: After the collapse of the Soviet Union, the post-Soviet Central Asia went through a tremendous economic and political transformation. However, since then, despite sometimes very dynamic developments, like the civil war in Tajikistan or two revolutions in Kyrgyzstan, the region seems to be surprisingly stable. Commonly described as an authoritarian club of post-Soviet regimes, it became an arena of struggles between United States, Russian Federation and Peoples' Republic of China. The local states seem to know how to adjust to the interests of the great powers and how to win them against each other, though. In consequence, the region is dominated by the authoritarian politics and patrimonial political culture. Still, the transformative impulse may come from a surprising source. Technological advances in crude oil and natural gas extraction may make the region less attractive for Western countries and condemn it to become a playground between authoritarian powers. However, this should not mean that the rest of the world should forget about it.

Keywords: post-Soviet Central Asia, post-Soviet space, geopolitics.

Стабильность и перемена в политике государств постсоветской Средней Азии

Резюме: После распада Советского Союза постсоветская Средняя Азия перешла гигантскую экономическую и политическую перемену. С тех пор, мимо неоднократно очень видных происшествий, как домашняя война в Таджикистане или очередные революции в Киргизстане, регион парадоксально кажется стабильным. Повсеместно определяемый авторитарным клубом постсоветских государств, регион является ареной столкновений интересов великих того мира: США, Китая и России. Одновременно местные режимы овладели способностью выигрывать их друг против друга и использовать в своих собственных целях, прежде всего для сохранения статус-кво. Следовательно, в регионе 25 лет не-

* Krzysztof Kozłowski, dr hab., prof. SGH, kierownik Katedry Studiów Politycznych, Kolegium Ekonomiczno-Społeczne, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, e-mail: kkozlow@sgh.waw.pl

раздельно господствуют автократические политические системы и патримониальная политическая культура. Импульс для перемен, может однако прийти с неожиданной до сих пор стороны – технологического прогресса в области добычи нефти, который делает регион менее интересным для западных стран и оставляя его на орбите интересов авторитарных соседей. Все равно это не означает, что не надо обращать внимания на этот регион.

Ключевые слова: Средняя Азия, постсоветское пространство, геополитика, Киргизстан, Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Таджикистан.

Wprowadzenie

Na przestrzeni 25 lat upływających od upadku Związku Radzieckiego poradziecka Azja Centralna była naznaczona przeobrażeniami wewnętrznymi oraz zmaganiem mocarstw globalnych o dominację w regionie. Kalejdoskop wydarzeń, od ustanowienia baz zachodnich sił zbrojnych (po 11 września 2001), przez lokalne konflikty zbrojne (wojna domowa w Tadżykistanie czy kolejne wydarzenia badkeńskie) i zmiany władzy (rewolucja tulipanów w Kirgistanie, zmiana ekip rządzących w Uzbekistanie czy Turkmenistanie), po postępującą ekspansję gospodarczą Państwa Środka, skłania do postawienia pytania o kształt i kierunek zmiany w tym tak ważnym, a często pomijanym regionie świata. Z jednej strony, poradziecka Azja Centralna jest postrzegana jako klub autorytarnych elit władzy zainteresowanych przede wszystkim przetrwaniem i utrzymaniem steru rządów. Z drugiej strony, zderzające się w regionie interesy Federacji Rosyjskiej, Stanów Zjednoczonych i Chińskiej Republiki Ludowej powodują, że lokalni przywódcy, w porównaniu z czasami ZSRR, stają przed jakościowo nowymi wyzwaniem międzynarodowymi. Pytanie o trajektorię przeobrażeń tej części obszaru poradzieckiego jest najczęściej sprowadzane do pytania o wypadkową między tymi dwoma tendencjami. Jak się okaże w toku wywodu, należy je jednak wzbogacić o nowe elementy, związane przede wszystkim ze zmianami technologicznymi w zakresie wydobycia surowców energetycznych.

Okres poradziecki w regionie był naznaczony trzema istotnymi impulsami zmiany. Pierwszym był upadek Związku Radzieckiego. Lokalne republiki po raz pierwszy w nowożytnej historii musiały samodzielnie sprostać wyzwaniu kształtowania własnej polityki wewnętrznej, jak i odnaleźć się na arenie międzynarodowej. Drugim była zachodnia interwencja w Afganistanie, po wydarzeniach 11 września. Ponownie, po raz pierwszy w historii, ta część świata została wyekspono-

nowana na tak znaczącą obecność USA na własnym terytorium. Trzecim stał się Nowy Jedwabny Szlak. Choć obecność chińską w regionie należy postrzegać jako ewolucyjnie rosnącą od początku lat 90., deklaracja przewodniczącego Xi Jinpinga o integracji Eurazji w ramach chińskich projektów gospodarczo-politycznych jest symbolicznym sygnałem rosnących chińskich ambicji w regionie.

Powyższe impulsy korespondowały z aktywnością mocarstw w regionie. Lata 90., wobec nieprzygotowania lokalnych reżimów na transformację polityczną i gospodarczą, były naznaczone dominacją Federacji Rosyjskiej. Z perspektywy czasu można jednak powiedzieć, że Rosja, zmagająca się z problemami wewnętrznymi, nie była w stanie umiejętnie wykorzystać handicapu w postaci relacji społecznych i gospodarczych, ani z elitami, ani ze społeczeństwami regionu. Choć wszystkie pięć republik jest wciąż w dużej mierze zależne od Rosji, jej rola znacząco zmalała na korzyść innych podmiotów międzynarodowych. Podobnie sytuacji nie były w stanie wykorzystać Stany Zjednoczone, kiedy w pierwszej dekadzie XXI wieku wkroczyły militarnie do pobliskiego Afganistanu. Choć obecność amerykańska była z naturalnych względów (wojna z terroryzmem) eksponowana na forum międzynarodowym, nie przełożyła się ona na efektywny wzrost wpływów państw zachodnich. Obecnie poradziecka Azja Centralna jest wystawiona przede wszystkim na chińskie wpływy gospodarcze. Wiele wskazuje na to, że jednak i tym razem nie będzie to impuls o charakterze transformacyjnym dla regionu.

Celem opracowania jest odpowiedź na pytania o stan obecny i o przyszłość relacji między stabilnością a zmianą w poradzieckiej Azji Centralnej. Odpowiedź na pierwsze z nich jest jednoznaczna. Na przestrzeni 25 lat upływających od upadku ZSRR lokalni aktorzy wykazali się umiejętnością rozgrywania interesów mocarstw w sposób, który pozwolił na unikanie takich przeobrażeń wewnętrznych w każdej z republik centralnoazjatyckich, które mogłyby prowadzić do trwałego uzależnienia od określonej opcji w polityce globalnej. Odpowiedź na drugie jednoznaczna już nie jest. Historia najnowsza pokazuje, że impulsy polityczne nie były w stanie zmienić rzeczywistości geopolitycznej regionu. Nie oznacza to jednak, że w połączeniu ze zmianami w gospodarce światowej oraz postępem technologicznym nie stanie się tak w przyszłości. Kombinacja zmiany pokoleniowej elit władzy, ekspozycji lokalnych społeczeństw na inne wzorce życia

i nowe technologie wydobycia surowców energetycznych mogą okazać się elementami konstytutywnymi transformacji charakteru i znaczenia geopolitycznego regionu w przyszłości.

1. Impulsy zmiany – rozpad ZSRR, 11 września i Nowy Jedwabny Szlak

W 1991 roku ZSRR został zastąpiony przez 15 niepodległych państw, w większości nieprzygotowanych do samodzielnego funkcjonowania. Zmiana rzeczywistości międzynarodowej nie oznaczała bowiem, że zniknęły problemy gospodarcze czy wyzwania społeczne, które przyczyniły się do upadku Związku Radzieckiego. Można stwierdzić, że zmiana polityczna, czyli rozpad ZSRR, wyprzedziła zmianę społeczno-ekonomiczną, wymagającą zaadresowania starych problemów w nowej, gwałtownie zmieniającej się przestrzeni międzynarodowej. Poradziecka Azja Centralna nie była tu wyjątkiem.

Tak w sferze politycznej, jak i gospodarczej wiele problemów, wcześniej bardziej lub mniej skrywanych za monolityczną fasadą ZSRR, wyszło na światło dzienne¹. W regionie przykładem była wojna domowa w Tadżykistanie czy utarczki graniczne między Kirgistanem a Uzbekistanem (tzw. incydenty badkeńskie²). Gospodarczo z kolei wszystkie państwa były faktycznie zależne od przeżywającej kryzys gospodarki rosyjskiej. Nowe i niedoświadczone republiki musiały stawić czoła zarówno realiom wielostronnie kształtowanej polityki międzynarodowej, jak również problemom wewnętrznym, nigdy do końca nierozwiązanym za czasów ZSRR³. Wraz z upadkiem ZSRR

¹ O polityce zarządzania konfliktami wewnętrznymi republik radzieckich przez władze ZSRR patrz: G. J. Ikenberry, *The Illusion of Geopolitics*, „Foreign Affairs”, vol. 93, 2014, no. 3, s. 80–90; R. Suny, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*, Stanford University Press, Chicago 1993; P. Polian, *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*, Central European University Press, Budapest 2003.

² Powtarzające się od lat 90. incydenty graniczne przypisywane sporom uzbecko-kirgiskim, aktywności zorganizowanych grup przestępczych lub organizacji terrorystycznych. Więcej: W. Ross, *Stosunki chińsko-rosyjskie. Historia, współczesność, perspektywy*, [w:] *Chińska Republika Ludowa we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, P. Ostaszewski (red.), Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011. Obszerne omówienie sytuacji wewnętrznej w poszczególnych państwach poradzieckiej Azji Centralnej po uzyskaniu niepodległości można znaleźć w serii *Współczesna Azja Centralna* pod redakcją T. Bodio.

³ Mowa tu o korzeniach tzw. zamrożonych konfliktów na obszarze poradzieckim. Więcej o różnicach między zamrożonymi konfliktami na obszarze byłego ZSRR a zamrożonymi konfliktami np.

było to niebagatelne wyzwanie dla młodych i słabych politycznie i gospodarczo państw. Realia polityczne i gospodarcze skazywały je jednak w początkowym okresie na zależność od Rosji.

Powyższe stwierdzenia nie oznaczały jednak braku zmian. Obszar poradziecki po raz pierwszy stał się areną zderzenia interesów różnych mocarstw, a nie tylko dominacji jednego z nich. Przede wszystkim w sferze gospodarczej oznaczało to postępującą dywersyfikację gospodarczą regionu. Zasoby naturalne Azji Centralnej szybko przyciągnęły uwagę Zachodu, jak i Chin. Katastrofalna sytuacja ekonomiczna po rozpadzie ZSRR nie pozwalała oczywiście na szybką ewolucję. Pojawienie się nowych podmiotów międzynarodowych stworzyło jednak pole do zainicjowania procesu otwarcia rynków poradzieckiej Azji Centralnej na współpracę międzynarodową. Prym w tym zakresie wiodł Kazachstan i polityka wielowektorowości prezydenta Nursułtana Nazarbajewa. Dodatkowe szanse otworzyła zachodnia obecność militarna w Afganistanie, co szybko wykorzystały Kirgistan, Uzbekistan i Tadżykistan w zakresie udostępnienia swoich terytoriów dla celów wojskowych baz przeladunkowych i równoważenia wpływów rosyjskich⁴.

Obecność amerykańska stała się kolejnym impulsem zmiany w polityce regionalnej. Konieczność zapewnienia wsparcia dla operacji amerykańskiej i NATO uczyniły z państw poradzieckiej Azji Centralnej cennych sojuszników Zachodu. Początkowo bazy Kant (Uzbekistan) i Manas (Kirgistan) można było traktować jako emanację prób zmiany układu sił w regionie na korzyść państw zachodnich. Nie bez znaczenia były również amerykańskie wysiłki związane z ropociągami Baku–Tbilisi–Ceyhan, co otwierało rynek ropy naftowej Azji Centralnej na Europę⁵. Można więc stwierdzić, że jak lata 90. były okresem przewagi Federacji Rosyjskiej w regionie, tak pierwsza dekada XXI wieku faworyzowała w regionie USA. Podobnie jak w przypadku Rosji, USA nie zdołały jednak trwale skapitalizować swojej chwilowej przewagi.

w Europie patrz: A. Bebler, *"Frozen Conflicts" in Europe*, Barbara Budrich Publishers, Berlin 2015.

⁴ O polityce wykorzystywania lokalizacji baz wojskowych w poradzieckiej Azji Centralnej przez lokalne reżimy: A. Cooley, *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia*, Oxford University Press, Oxford 2012, s. 179–184.

⁵ O kulisach budowy ropociągu: H. H. Karrar, *The New Silk Road Diplomacy*, UBC Press, Vancouver–Toronto 2009, s. 121–127.

USA i NATO pochłonięte sytuacją afgańską nie były w stanie zainicjować zmian transformacyjnych w poradzieckiej Azji Centralnej. Wręcz przeciwnie, po kolorowej rewolucji w Kirgistanie w 2005 roku (rewolucja tulipanów) i wydarzeniach w Andżanie miesiąc później państwa regionu zdawały się odwracać od Zachodu⁶. Prezydent Islom Karimow, po krytyce jego reżimu za łamanie praw człowieka, zażądał natychmiastowego wycofania się sił zachodnich z Uzbekistanu⁷. Nowy prezydent Kirgistanu, Kurmanbek Bakijew, wykorzystywał z kolei nastroje rewolucyjne do wzmocnienia własnej pozycji. Kolejny przewrót w 2010 roku pokazał zresztą, że bez sukcesów⁸.

Asertywność lokalnych podmiotów nie byłaby jednak możliwa bez zaplecza kolejnego gracza regionalnego – Chińskiej Republiki Ludowej. Rosnąca, choć początkowo bardzo dyskretna obecność w regionie, zwłaszcza w sferze gospodarczej, pozwoliła Państwu Środka w dużej mierze faktycznie przejąć centralną rolę w polityce regionalnej. O ile w początkowej fazie ChRL postrzegała region w kontekście troski o stabilność własnego terytorium – Xinjiangu, o tyle z czasem podejście to ewoluowało. Choć Chiny nie mogły się cieszyć kapitałem relacji politycznych i gospodarczych, jak Federacja Rosyjska, czy przewagą w zakresie *hard power*, jak USA, stabilnie rosnąca obecność gospodarcza pozwoliła zniwelować dystans wobec innych mocarstw, a w drugiej dekadzie XXI wieku nawet wyjść przed ich szereg. *De facto* można stwierdzić, że Państwo Środka wykorzystało zaangażowanie rosyjskie i amerykańskie w kwestie związane z bezpieczeństwem regionu, żeby bez dodatkowych nakładów rozwijać swoją obecność gospodarczą. Podejście okazało się skuteczne. Kombinacja podejścia opartego na relacjach dwustronnych i wielostronnych (w ramach Szanghajskiej Organizacji Współpracy) pozwoliła stworzyć Chinom stabilne pole współpracy. Wraz z zadeklarowaniem budowy Nowego Jedwabnego Szlaku przez Przewodniczącego Xi Jinpinga w 2013 roku, Chiny stały się kluczowym kontrahentem gospodarczym poradzieckiej Azji Cen-

⁶ Proces był początkowo słabo dostrzegany. Więcej: K. Kozłowski, *Rewolucja Tulipanów w Kirgistanie. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Elipsa, Warszawa 2009, s. 230–250.

⁷ Znalazło to wyraz tak w działaniach Uzbekistanu (likwidacja bazy w Kant), jak i w deklaracjach Szanghajskiej Organizacji Współpracy w 2005 roku. Więcej: idem, *Państwo Środka a Nowy Jedwabny Szlak. Poradziecka Azja Centralna i Xinjiang w polityce ChRL*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 178–201.

⁸ W przeciwieństwie do poprzednika, Askara Akajewa, przetrwał u władzy tylko 5 lat.

tralnej. Tym samym, o ile w 1991 roku ChRL była w regionie nieobecna, o tyle dzisiaj trudno sobie go wyobrazić bez chińskich inwestycji.

Historia ponad dwóch ostatnich dekad sugeruje jednak wstrzemięźliwy optymizm w ocenach chińskich sukcesów. Tak jak początkowa pozycja Rosji była funkcją przejściowej przewagi w relacjach regionalnych w latach 90., amerykańska – funkcją obecności sił zbrojnych w Afganistanie dekadę później, tak i chińska skuteczność polityki regionalnej jest funkcją powodzenia ekspansji gospodarczej. Tak jak wewnętrzne problemy Rosji i USA spowodowały osłabienie ich pozycji w poradzieckiej Azji Centralnej, tak kryzysy na giełdach w Szanghaju i Szendzen, bańka spekulacyjna na rynku nieruchomości czy problemy związane z migracjami wewnętrznymi sygnalizują możliwość osłabienia projekcji interesów chińskich w regionie. Tak jak w przypadku poprzedników, może się okazać, że wraz z wytracaniem rozmachu w polityce międzynarodowej chińska obecność w Azji Centralnej stanie się zakładnikiem lokalnej równowagi sił.

2. Fundamenty *status quo*

Pozostaje jednak pytanie, dlaczego żadnemu z mocarstw nie udało się przeobrazić słabszego politycznie regionu w sposób trwale korespondujący z jego preferencjami?

Poradziecka Azja Centralna, jak w skrócie zarysowano we wcześniejszej części artykułu, była obszarem, gdzie ujawniły się rosyjskie, amerykańskie i chińskie aspiracje budowy pozycji mocarstwowej. Dla Rosji oznaczało to odzyskanie pozycji sprzed 1991 roku. Dla USA – szansę na ekspansję w kierunku dotychczas nieosiągalnych regionów świata. Dla Chin – rozszerzenie strefy wpływów w swoim bliskim sąsiedztwie. Najważniejsze jest jednak spostrzeżenie, że konkurencja trzech podmiotów nie zawsze przebiegała w kategoriach zero-jedynkowych, ich ambicje nie zawsze się wykluczały. Wręcz przeciwnie, częściej niż rzadziej była polem konwergencji interesów co najmniej dwóch z nich, zwłaszcza w sytuacji gdy trzeci podmiot rósł w siłę. Miało to miejsce chociażby wtedy, kiedy USA (budując ropociąg Baku–Tbilisi–Ceyhan) i Chiny (wspierając Turkmenistan finansowo w czasie wojny gazowej z Rosją w 2008 roku) podkopywały pozycję gospodarczą Federacji Rosyjskiej, kiedy Chiny i Rosja krytykowały działania militarne USA w 2005 roku, kiedy Rosja i USA zadeklarowały współ-

pracę w zwalczaniu terroryzmu w 2001 roku, wbrew obawom Chin związanym z militaryzacją polityki w regionie. Jednocześnie takie sytuacje dawały możliwości działania relatywnie najsłabszym graczom regionalnym – słabym politycznie i gospodarczo państwom poradzieckim, które miały w ten sposób okazję stać się jęczyczkami u wagi w konfrontacji mocarstw⁹.

W analizach sytuacji politycznej Azji Centralnej nie wolno bowiem pomijać lokalnych reżimów. Mimo relatywnie słabszej pozycji niż ktoregokolwiek z przywołanych wcześniej mocarstw, potrafią one jednak wykorzystać specyfikę sytuacji regionalnej na własną korzyść. Każda z republik pamięta czasy hegemonii radzieckiej. Obecność amerykańska i później chińska pozwoliły im na tyle zdywersyfikować własną politykę, by w przyszłości nie ryzykować podobnego uzależnienia od jednego podmiotu międzynarodowego. Wielostronny charakter porządku międzynarodowego wydaje się dla nich bardziej interesujący przez wzgląd na szeroką paletę możliwości komponowania własnych interesów w szersze plany mocarstw lub wykorzystywanie interesów jednego mocarstwa do zabezpieczania się przed ambicjami innych. Miało to miejsce, kiedy Kirgistan, Tadżykistan i Uzbekistan zaangażowały się we współpracę wojskową z USA w 2001 roku, mimo niezadowolenia Chin. Taką politykę zastosował Islom Karimow, by osłonić się przed zachodnią krytyką za rozwiązanie kryzysu w Andżanie zbliżeniem z Chinami i Rosją. Podobnie Kirgistan, Kazachstan, Tadżykistan i Uzbekistan skryły się za plecami Chin w ramach Szanghajskiej Organizacji Współpracy, dystansując się od nacisków Rosji w 2008 roku w sprawie uznania Osetii Północnej i Abchazji. Wiele wskazuje na to, że lokalne reżimy opanowały umiejętność manewrowania między oczekiwaniami podmiotów zewnętrznych, wykorzystując je do własnego przetrwania. Problem w tym, że – jak pokazuje ostatnich 25 lat historii poradzieckiej – dostępne im impulsy zmiany w otoczeniu międzynarodowym utrwalały raczej, niż przeobrażają sytuację regionu.

⁹ Koresponduje to ze spostrzeżeniami w ramach badań dotyczących rozwoju państw o małym i średnim potencjale międzynarodowym: *Middle Powers and the Rise of China*, B. Gilley, A. O'Neil (eds.), Georgetown University Press, Washington 2014, s. 237–258.

W konsekwencji, mimo tak silnych impulsów zmiany, jak rozpad Związku Radzieckiego, wojna w Afganistanie czy inicjacja Nowego Jedwabnego Szlaku, polityka w regionie poradzieckiej Azji Centralnej jest trwale zdominowana przez stabilne *status quo* sprawowania władzy przez autorytarne reżimy. Sytuacja regionalna jest bowiem emanacją bieżącej równowagi sił, w której żaden z graczy nie jest w stanie samodzielnie uzyskać trwałej przewagi, a jednocześnie pozostali gracze mają wystarczające pole działania do ograniczania jego efektywności. Jednocześnie lokalne elity władzy nie są zainteresowane zmianą tego *status quo*. Kluczem do zrozumienia poradzieckiej Azji Centralnej jest więc nie tyle postrzeganie jej w kategoriach procesów takich jak demokratyzacja czy autokratyzacja władzy, lecz raczej w kategorii dynamicznej równowagi interesów zaangażowanych mocarstw i wygrywających te interesy republik poradzieckich.

Prowadzi to przede wszystkim do wniosku, że w kontekście poradzieckiej Azji Centralnej nie należy przesadnie koncentrować się na ambicjach i strategiach mocarstw. Postrzeganie regionu wyłącznie przez pryzmat rywalizacji w skali globu jest obarczone ryzykiem niezauważenia lokalnych niuansów warunkujących polityczny sukces lub porażkę¹⁰. Historia najnowsza jest bogata w momenty napięć między mocarstwami. Niezmiennie miało to miejsce w sytuacjach przesuwania się wspomnianej dynamicznej równowagi w regionie w stronę jednego z głównych rozgrywających. Jednakże w dłuższej perspektywie nie sposób jest określić, który z nich uzyskał trwałą przewagę – co potwierdza, że mamy raczej do czynienia z płynnymi stanami równowagi, a nie jednym procesem transformacyjnym.

Powyższe spostrzeżenie prowadzi do kolejnego wniosku. Sytuacja konkurencji kilku mocarstw, z jaką mamy do czynienia w Azji Centralnej, powoduje relatywne obniżenie efektywności każdego z nich. Jednocześnie daje również możliwość słabszym od nich państwom wykorzystywania konfliktów między nimi na własną korzyść¹¹. Oznacza to petryfikację istniejących w regionie systemów politycznych i – co może

¹⁰ K. Collins, *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 102–134.

¹¹ Na ten temat w kontekście azjatyckich narracji strategicznych: C. S. Gray, *Strategy and Culture*, [w:] *Strategy in Asia: The Past, Present, and Future of Regional Security*, T. G. Mahnken, D. Blumenthal (eds.), Stanford University Press, Stanford 2014, s. 92–107.

jeszcze istotniejsze – dominującej patrymonialnej kultury politycznej. O ile lokalne podmioty nie są w stanie samodzielnie kształtować sytuacji regionalnej, o tyle są jednak w stanie wykorzystywać okoliczności do osłaniania się przed jakąkolwiek presją zewnętrzną na trwałą zmianę wewnętrzną. Nowa sytuacja geopolityczna, często nazywana nawet Nową Wielką Grą¹², dostarczyła lokalnym przywódcom, jako pośrednikom między regionalnymi społeczeństwami i mocarstwami globalnymi, zasobów i okazji do konsolidacji władzy i wypracowania mechanizmów mających gwarantować jej utrzymanie. W pewnym sensie można zaryzykować twierdzenie, że obecna sytuacja jest wynikiem adaptacji do dzisiejszych okoliczności stylu sprawowania władzy z czasów Leonida Breżniewa, kiedy zewnętrzny podmiot – Związek Radziecki – tolerował lokalne praktyki patrymonialne w zamian za posłuszeństwo centrum decyzyjnemu w Moskwie¹³. Różnice wynikają z zastąpienia jednego dominującego podmiotu, niejako zewnętrznego wobec regionu, kilkoma konkurującymi mocarstwami o nie zawsze zgodnych interesach. Taka sytuacja lokalnym elitom władzy daje możliwość przetrwania. Dla podmiotów zewnętrznych taka sytuacja oznacza zabezpieczenie przed uzyskaniem trwałej przewagi przez ich konkurentów. Jakkolwiek kontrowersyjnie może to zabrzmieć, polityczne *status quo* regionu jest sytuacją najbardziej stabilną i pożądaną z punktu widzenia tak mocarstw zainteresowanych poradziecką Azją Centralną, jak i lokalnych elit władzy.

Podsumowanie i prognoza

25 lat po upadku ZSRR gra polityczna o dominację w poradzieckiej Azji Centralnej nie jest rozstrzygnięta. W drugim dziesięcioleciu XXI wieku na czoło wysuwa się Państwo Środka. Obecność gospodarcza Chin zdaje się przyćmiewać rosyjskie czy amerykańskie zdolności sprawcze w regionie. Należy jednak zauważyć, że podobnie w latach 90. ubiegłego wieku analizy dotyczące regionu koncentrowały się na interesach Federacji Rosyjskiej, a w pierwszej dekadzie XXI wieku na

¹² A. Rashid, *The New Great Game – The Battle for Central Asia's Oil*, „Far Eastern Economic Review”, 10.04.1997; *Nowa Wielka Gra w regionie Azji Centralnej*, T. Stępniewski (red.), Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2012.

¹³ Więcej: J. Willerton, *Patronage and Politics in USSR*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.

amerykańskiej aktywności militarnej. W świetle pierwszych symptomów spowolnienia chińskiej gospodarki jakiegokolwiek rozważania dotyczące trwałości dominacji Państwa Środka nie powinny być bezrefleksyjne.

Patrząc na sytuację w poradzieckiej Azji Centralnej, można mieć wrażenie, że historia lubi się powtarzać. Kolejne mocarstwa ustępują sobie nawzajem miejsce lidera, a lokalne reżimy adaptują się do zmian, wygrywając interesy wielkich tego świata celem blokowania trwałej dominacji któregokolwiek z nich w regionie. Nie należy jednak temu wrażeniu mimowolnie ulegać. Zewnętrzne czynniki o charakterze politycznym i ekonomicznym nie miały do tej pory transformacyjnego wpływu na politykę regionalną. Jest ona nadal oparta na zderzeniu interesów podmiotów zewnętrznych i ich wykorzystywaniu przez lokalne reżimy autorytarne będące języczkiem u regionalnej wagi politycznej. Prowadzi to do relatywnej stabilności poradzieckich reżimów. Nawet mniej lub bardziej zaskakujące zmiany władzy nie prowadzą do zmiany *status quo* – autokratycznej istoty systemów politycznych, jak i regionalnej, patrymonialnej kultury politycznej. Nie oznacza to jednak, że sytuacja nie ulegnie zmianie w przyszłości. Impulsy do jej zainicjowania mogą nadejść z innych źródeł niż dotychczas brane pod uwagę.

W cieniu wydarzeń politycznych region doświadcza istotnych przemian na rynku surowców energetycznych, zwłaszcza związanych z upowszechnieniem nowych metod wydobywania gazu ziemnego oraz technologii LNG. Rola poradzieckiej Azji Centralnej w polityce międzynarodowej jest nierozdzielnie związana z postrzeganiem jej w kategoriach nie tylko roli geopolitycznej, ale również, jeśli nie przede wszystkim, lokalnych zasobów surowców energetycznych. Dostęp do kazaskich złóż ropy naftowej i turkmeńskich złóż gazu ziemnego był przedmiotem rozgrywki między wszystkimi znaczącymi mocarstwami. Upowszechnienie technologii wydobywania gazu ziemnego i ropy naftowej z łupków w połączeniu z upowszechnieniem technologii skroplonego gazu (LNG) spowodowało jednak, że lokalne złoża muszą zacząć konkurować z innymi regionami świata, a globalny bilans energetyczny uległ daleko idącym przeobrażeniom¹⁴. Wystarczy tu wspomnieć rela-

¹⁴ Obszerniej na ten temat: K. Kozłowski, *Geopolityczne znaczenie poradzieckiej Azji Centralnej w kontekście przemian na rynkach gazu ziemnego*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 7 (43), 1/2015, s. 73–86.

tywnie szybką ewolucję USA z importera w eksportera gazu ziemnego na przestrzeni zaledwie dekady. W przyszłości dla poradzieckiej Azji Centralnej oznaczać to może istotną, jakościową zmianę w sposobie jej postrzegania przez podmioty zewnętrzne. Jej atrakcyjność, wobec alternatywnych i łatwiej dostępnych źródeł dostaw, może zacząć maleć. Wzrost podaży gazu łupkowego połączony z liberalizacją amerykańskiego rynku gazu ziemnego i większą dostępnością błękitnego paliwa w wersji skroplonej może bowiem spowodować, że złoża Azji Centralnej inwestycyjnie pozostaną interesujące wyłącznie w ramach portfeli paliwowych ich bezpośrednich sąsiadów. Tylko oni bowiem będą w stanie zabezpieczyć dostawy rurociągami w regionie zagrożonym wysoką aktywnością zbrojnych podmiotów niepaństwowych. Jednocześnie zarówno w wymiarze cen, jak i transportu gaz ziemny stanie się łatwiej dostępny z geograficznie odmiennych źródeł, zwłaszcza dla państw zachodnich¹⁵. Z tego powodu w perspektywie dekady można się spodziewać postępów w substytucji przez rynki zachodnie zwłaszcza gazu z Azji Centralnej surowcem z innych źródeł.

Gospodarcze, ale i polityczne konsekwencje tego procesu dla regionu mogą być bardzo poważne. Oznacza to, że w miarę deeskalacji zachodniego zaangażowania w regionie Wielka Gra może stać się domeną wyłącznie autokratycznych graczy. Lokalne reżimy zredukowane do roli zapewniania regionalnej stabilności politycznej mogą okazać się nieprzygotowane do sprostania asymetrycznym zagrożeniom bezpieczeństwa czy niepokojom wewnętrznym, których symptomy są już widoczne, nawet w – wydawać by się mogło – najsilniejszym gospodarczo Kazachstanie¹⁶. W krótkiej perspektywie czasowej takie zmiany mogą się okazać mało znaczące dla polityki światowej. W globalizującej się rzeczywistości międzynarodowej konsekwencje takich zmian mogą jednak sięgnąć daleko poza obszar poradziecki. Doświadczenia historii najnowszej pokazują, że w rzeczywistości politycznej zdominowanej przez autorytarne rządy jeden lokalny wstrząs może

¹⁵ Nie wspominając o politycznym traktowaniu dostaw surowców energetycznych przez Rosję, co już skłania wielu odbiorców europejskich do dodatkowego zwiększenia wysiłków prowadzących do dywersyfikacji dostaw, jak również zwiększenia roli odnawialnych źródeł energii we własnym bilansie energetycznym.

¹⁶ A. Jarosiewicz, *Fala protestów w Kazachstanie – ustępstwa władz*, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-05-11/fala-protestow-w-kazachstanie-ustepstwa-wladz> [1.06.2017].

spowodować poważne reperkusje w skali regionu. Powaga sytuacji wynika z faktu, że niestabilność polityczna poradzieckiej Azji Centralnej może efektem synergii wywołać falę niepokoju społecznych sięgających np. do chińskiego Xinjiangu czy na północny lub południowy Kaukaz. Doświadczenia niespłaconych rachunków politycznych za nierozwiązane problemy Bliskiego Wschodu czy polityki kolonizacji i dekolonizacji w innych częściach globu wskazują, że pozostawienie kwestii rozwoju gospodarczego i bezpieczeństwa regionu wyłącznie w dyspozycji reżimów autorytarnych może w przykry sposób przypomnieć się w przyszłości. Stawia to społeczność międzynarodową wobec pytania, czy i tym razem może sobie pozwolić na spóźnioną refleksję nad długofalowymi procesami gospodarczymi i politycznymi zachodzącymi w poradzieckiej Azji Centralnej.

Bibliografia

- Bebler A., *“Frozen Conflicts” in Europe*, Barbara Budrich Publishers, Berlin 2015.
- Collins K., *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Cooley A., *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia*, Oxford University Press, Oxford 2012.
- Gray C. S., *Strategy and Culture*, [w:] *Strategy in Asia: The Past, Present, and Future of Regional Security*, T. G. Mahnken, D. Blumenthal (eds.), Stanford University Press, Stanford 2014.
- Ikenberry G. J., *The Illusion of Geopolitics*, „Foreign Affairs”, vol. 93, 2014, no. 3.
- Jarosiewicz A., *Fala protestów w Kazachstanie – ustępstwa władz*, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-05-11/fala-protestow-w-kazachstanie-ustepstwa-wladz>.
- Karrar H. H., *The New Silk Road Diplomacy*, UBC Press, Vancouver–Toronto 2009.
- Kozłowski K., *Geopolityczne znaczenie poradzieckiej Azji Centralnej w kontekście przemian na rynkach gazu ziemnego*, „Roczniki Nauk Społecznych” 7 (43), 1/2015.
- Kozłowski K., *Państwo Środka a Nowy Jedwabny Szlak. Poradziecka Azja Centralna i Xinjiang w polityce ChRL*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011.
- Kozłowski K., *Rewolucja Tulipanów w Kirgistanie. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Elipsa, Warszawa 2009.
- Nowa Wielka Gra w regionie Azji Centralnej*, Stępniewski T. (red.), Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2012.

- Polian P., *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*, Central European University Press, Budapest 2003.
- Middle Powers and the Rise of China*, B. Gilley, A. O'Neil (eds.), Georgetown University Press, Washington 2014.
- Rashid A., *The New Great Game – The Battle for Central Asia's Oil*, „Far Eastern Economic Review”, 10.04.1997.
- Ross W., *Stosunki chińsko-rosyjskie. Historia, współczesność, perspektywy*, [w:] *Chińska Republika Ludowa we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, P. Ostaszewski (red.), Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011.
- Suny R., *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*, Stanford University Press, Chicago 1993.
- Willerton J., *Patronage and Politics in USSR*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.